CYWILIZACYJNA TOŻSAMOŚĆ BUŁGARÓW: TRADYCYJNE I WSPÓŁCZESNE DYLEMATY

WPROWADZENIE

Ukształtowana na przestrzeni dziejów tożsamość narodowa i cywilizacyjna Bułgarów wciąż się rozwija w wyniku zespolenia szeregu czynników – geograficznych, lingwistycznych, narodowych, religijnych, geopolitycznych, mentalnych. Stąd wywodzą się dylematy istniejące od stuleci w świadomości narodowej i uporczywie oczekujące na swoje przekonujące naukowe wyjaśnienie.

W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia kwestię dotyczącą tożsamości Bułgarów, ich miejsce i rolę w procesach rozwoju cywilizacyjnego Bałkanów i Europy postawiono w licznych dyskusjach jako główny temat. Odbywają się one w środowiskach naukowych, publicystycznych i politycznych. Intensyfikację polemiki nad tymi problemami zainspirowało połączenie kilku przyczyn:

1. Rozpad bloku socjalistycznego w Europie Wschodniej, do którego Bułgaria należała przez 45 lat (1944-1989), i tworzenie się nowego ładu geopolitycznego i ekonomicznego w Europie Wschodniej. W tym okresie Bułgaria przewartościowała swoje międzynarodowe pozycje i dążenia – od ścisłego sojuszu z ZSRR do członkostwa w UE i NATO. Proces integracji w strukturach euroatlantyckich potrzebował ideologicznej argumentacji nie tylko w kwestiach politycznych, prawnych i gospodarczych, ale i kulturowo-cywilizacyjnych.

2. Długi przejściowy okres łamania starych wartości i norm w polityce, gospodarce i społeczeństwie

.....

Dr *Valentin MIHAYLOV* jest specjalistą w zakresie problematyki narodów bałkańskich.
mihaylov@wp.pl

oraz poszukiwanie nowych pojęć w celu definowania własnego miejsca w rozwoju politycznym i kulturowym Europy.

3. Niezwykle zainteresowanie problematyką tożsamości cywilizacyjnej, narodowej i ponadnarodowej. W okresie socjalistycznym w pewnym stopniu te pytania były „zakonserwowane”, podczas gdy na pierwszym planie lansowano determinanty ideologiczne i socjalno-klasowe.

Należy jeszcze na początku podkreślić, iż dyskusja o tożsamości Bułgarów odbywa się pod hasłem „tożsamość cywilizacyjna” od około 20 lat. W tradycyjnych sporach intelektualnych poszukiwano miejsca Bułgarów, ich państwa i kultury w pewnych „współnotach ponadnarodowych”, regionalnych, etniczno-lingwistycznych i wyznaniowych oraz w kręgach i sojuszach państwowo-politycznych. Debatowano również nad istotą bułgarskiej historii, nad kulturową przynależnością średniowiecznej narodowości (proto) bułgarskiej, a także o udziale w tym substracie etnicznym komponentów protobułgarskiego, słowiańskiego i trackiego. Nie tylko w nauce, ale również w literaturze narodowej szereg klasycznych prac poświęcono antynomicznym problemom: tradycja i nowoczesność, wieś-miasto, Bałkany i Europa, prawosławie i chrześcijaństwo zachodnie; dyskutowano nad treścią i głównymi cechami charakteru narodowego, o narodowej ideologii itp.

W niniejszym opracowaniu uwzględniono całokształt pojedynczych wyznaczników tradycji narodowych – językowy, etniczny, religijny, geograficzny, polityczny, społeczny oraz próbowano ocenić identyfikacyjne znaczenie każdego z nich w kontekście odmiennych uwarunkowań czasoprzestrzennych. Opieram się na założeniu, że cywilizacje ludzkie uformowane przez rodzime narody są megasystemami skupiającymi w sobie prawie wszystkie pojedyncze wyznaczniki ludzkiej kultury.

PODEJŚCIA ORIENTACYJNE W BADANIACH NAD CYWILIZACJAMI

W piśmiennictwie naukowym najczęściej stosuje się dwie główne orientacje w badaniach nad pochodzeniem, rozwojem, strukturą, hierarchią i okresem trwania cywilizacji: linearno-stadialny i lokalno-cywilizacyjny. W teoretycznych ramach modelu linearno-stadialnego, cywilizacje postrzegane są jako zjawiska przechodzące progresywną dynamikę w trakcie ewolucji ludzkości przez kolejne formacje: społeczeństwo tradycyjne, rolnicze, przemysłowe, poprzemysłowe, informacyjne. Na tych zasadach formacje społeczno-historyczne zmieniają się przede wszystkim na podstawie przekształceń w stosunkach ekonomicznych i w podziale pracy. Do najwybitniejszych przedstawicieli podejścia lokalno-cywilizacyjnego zalicza się wybitnych naukowców: M. Danilewskiego (1822-1885), A. Toynbeego (1889-1975), S. Huntingtona (1927-2008). Lokalno-cywilizacyjny paradygmat wyjaśnia odmienności między wspólnotami kulturowo-cywilizacyjnymi i porządkuje je według zespołu różnych wartości, światopoglądów, norm zachowania, instytucji modelujących ogólnie pojętą kulturę narodów. Cywilizacje ludzkie są zjawiskami unikatowymi, powstającymi na konkretnej przestrzeni i w konkretnym czasie. Przyjmuje się, że w porównaniu do czynników gospodarczych i politycznych rola kultury jest nawet bardziej istotna. Każda lokalna cywilizacja jest unikatowa, a wszelkie sądy i sformułowania o „bardziej” lub „mniej” zaawansowanych cywilizacyjnie społeczeństwach na podstawie kryteriów ekonomiczno-technologicznych, według modelu linearno-stadialnego, są warunkowe i subiektywne. Nie mogą one z zewnątrz uwzględnić

i w pełnej mierze nadać taki sam sens tym wartościom, symbolom, znakom odrębności pewnej zbiorowości kulturowo-cywilizacyjnej i nadać im znaczenie, które mają wśród jej przedstawicieli. D. Nojbauer (2002) mówi o kruchości wszystkich skonstruowanych tożsamości. Według niego, kartografowanie kultur i tożsamości nie jest stałą kategorią. One się rozwijają i zmieniają. Każda z nich posiada własny sens tylko w konkretnym okresie historii i o określonym geograficznym, gospodarczym oraz kulturowym zasięgu¹.

Autor koncepcji „zderzenia cywilizacji” S. Huntington określa tożsamość cywilizacyjną jako wyższą formę kulturowej spójności dla ludzi ze wspólnym poziomem tożsamości kulturowej². Tożsamość cywilizacyjna ma skomplikowaną strukturę wewnętrzną, składającą się z różnych elementów. Są wśród nich zarówno elementy obiektywne (język, historia, religia, zwyczaje, instytucje itp.), jak i wynikające z subiektywnego identyfikowania się ludzi (autostereotypy etniczne i kulturowe, mapy wyobrażeniowe, percepcja, mity, uczucia).

Tożsamość i wchodzące w jej skład komponenty są kategoriami dynamicznymi. Znajdują się w stałym procesie wzbogacania, dzięki wzajemnemu „przenikaniu się” z innymi tożsamościami na tym samym poziomie. Co ważniejsze, w przypadku cywilizacyjnej tożsamości Bułgarów robi wrażenie różnorodność możliwych subiektywnych odniesień cywilizacyjnych, zależnych nie tylko od panujących w społeczeństwie warunków polityczno-historycznych, ale również od emocjonalnych postrzeżeń członków bułgarskiej wspólnoty etnicznej. Teoria cywilizacji zakłada, iż oprócz poczucia inności, niepowtarzalności i oryginalności, tożsamość zapewnia przynależność, za pomocą której odkrywa się dwojaką istotę ludzkiego „Ja” – jako tożsamość indywidualną i zbiorową. Cytowane teoretyczne refleksje nad istotą cywilizacyjnej tożsamości O. Zagorowa potwierdzają poglądy S. Huntingtona, iż tożsamości są hierarchiczne, a ich komponenty dopełniają się w niektórych kontekstach, natomiast w innych są sprzeczne³.

Przedstawione teoretyczne założenia mogą być sukcesywnie zastosowane w celu racjonalnego wytłumaczenia współistniejących w społeczeństwie bułgarskim rozmaitych intelektualnych matryc tożsamości cywilizacyjnej. Powinniśmy zatem szukać odpowiedzi na następujące, ściśle powiązane ze sobą kwestie:

1. Właściwy rozwój narodowy i cywilizacyjny Bułgarów obiektywnie ukształtowany na przestrzeni dziejów. Przy tym powinniśmy wziąć pod uwagę rolę, jaką odegrały w tych procesach poszczególne elementy: kultura materialna, język, mentalność, architektura, organizacja polityczna i gospodarcza; wpływy ukazujące na bułgarskiej kulturze w trakcie historycznych kontaktów z innymi narodami i zapożyczanie wzorców kulturowych, religijnych, gospodarczych, społecznych i politycznych.

2. Stworzenie i rozwój pewnych autostereotypów narodu bułgarskiego o specyfice historyczno-cywilizacyjnej, o własnej roli w rozwoju politycznym i kulturowym Bałkanów i Europy. W tym dyskursie określenie zajmowanego miejsca w przestrzeni cywilizacyjnej zależy od czynników subiektywnych. Jak wszystkie pozostałe narody, Bułgarzy postrzegają rzeczywistość na podstawie własnego doświadczenia i „bagażu wiedzy”, nabytego na przestrzeni dziejów w warunkach rozwoju lokalnej kultury. W tym dyskursie

.....

¹ Нойбауер Д. Наративи и ментални карти, формиращи балканската идентичност. Литературен вестник, 38/2002.

² Хънтингтън С. Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред. Обсидиан, София 2000, s. 53.

³ Загоров О. Глобализация на идентичността. Понеделник, 1-2/ 2006, s. 15.

wyodrębniają się również własne narodowe „mapy wyobrażeniowe” odzwierciedlające cywilizacyjne fragmentowanie przestrzeni europejskiej i zajmowane w niej miejsce.

3. Najbardziej wskazane jest uwzględnienie refleksji nad tożsamością narodu bułgarskiego obserwatorów „z zewnątrz”. Podobne oceny znajdują się w opracowaniach naukowych wykonanych przez przedstawicieli innych narodowych szkół oraz w tradycyjnych stereotypach, w obrazach kulturowo-geograficznych i narodowych, w historycznych mitach, które stawiają dany naród w konkretne ugrupowania cywilizacyjno-przestrzenne.

Warto uwzględnić tymczasowy charakter cyklicznych modnych porywów w dyskursie cywilizacyjnym i ponadnarodowym, które determinowane są przez konkretne okoliczności i wydarzenia historyczne, koniunkturę polityczną, tymczasowe międzynarodowe interesy państwa. Powinno się również wziąć pod uwagę, iż zazwyczaj każda koncepcja tożsamości Bułgarów została wykreowana, propagowana i zaakceptowana przez poszczególne grupy społeczno-polityczne, a przez innych – krytykowana i odrzucana. To sprzeczne zjawisko wewnątrznarodowe bezpośrednio zależne od prowadzonej polityki historycznej ilustrowane jest kilkoma przykładami w dalszych częściach opracowania.

PROTOBUŁGARZY, SŁOWIANIE A GEOHISTORYCZNA EWOLUCJA PRZESTRZENI NARODOWEJ

Istnienie każdego narodu, wyodrębnianie się jego materialnej i duchowej kultury związane jest z konkretną przestrzenią fizyczną. Terytorium to jeden z czynników budujących ściśle więzi między członkami danej jednostki społecznej, a także przestrzeń, w której naród organizuje i rozwija swoje życie socjalne i polityczno-państwowe, stwarza własne wzory rodzinne, kulturowe i gospodarcze. W trakcie historii następuje pewna sakralizacja tej fizycznej przestrzeni, którą traktuje się jako symbol i fundament budowania idealizowanej tożsamości. Świadomość narodowa zaczyna postrzegać ją jako „świętą”, „daną przez Boga” w celu wypełniania pewnej misji historycznej.

Rozmiar i konfiguracja zamieszkanego przez Bułgarów obszaru zmieniały się w konsekwencji ekspansji Państwa Bułgarskiego w średniowieczu, a także w wyniku najazdów i migracji obcych plemion i narodów. Pierwsze państwo bułgarskie (określane często jako słowiano-bułgarskie) ukształtowało się na obszarze *Ongyla* w okolicy delty Dunaju. Jego położenie do dzisiaj nie jest dokładnie określone, natomiast znajduje się poza granicami kraju. Jednak współczesne idealistyczne percepcje o „sakralnym bułgarskim terytorium” włączają wszystkie ziemie, które niegdyś należały do bułgarskiego organizmu państwowego bez względu na historyczną trwałość. Są to obszary historyczno-geograficzne Mizia, Tracja i Macedonia. Z tych trzech obszarów większa część Mizji (obszar leżący między Dunajem na północy i Starą Płaniną na południu) oraz mniejsze części Tracji i Macedonii należą do współczesnego terytorium Bułgarii.

Lokalizacja historycznego jądra państwa i obszar formowania się współczesnego narodu bułgarskiego nawiązuje do wschodnich części Półwyspu Bałkańskiego – jednej z przejściowych ziem nie tylko pod względem przyrodniczym. Tym bardziej to rozdroże jest charakterystyczne dla kulturowego rozwoju narodów Europy Południowo-Wschodniej. Na ich los historyczny wpływ miała przynależność do strefy znajdującej się na pograniczu Europy i Azji i zamieszkiwanej przez odmienne i rywalizujące wspólnoty geopolityczne, językowe, etniczne i religijne.

Pomimo rozmaitych wpływów i relacji kulturowych oraz dwóch długich okresów utraty państwowości, dzisiaj Bułgarzy zaliczają się do niewielu narodów europejskich, które na tak długi okres historyczny zachowały swój etnonim i nazwy swojego państwa. Jednak w tej długiej 13-wiecznej historii pozostają, chyba na zawsze, niektóre nierozwiązane kwestie z początkowym, narodzeniowym etapem etnogenezy. Jest to okres istnienia Pierwszego Państwa Bułgarskiego (681-1018). Jedną z najbardziej prawdopodobnych hipotez zawiera przypuszczenie, iż pochodzący z Azji Protobułgarzy, przemieszczający się w kierunku Europy Południowo-Wschodniej zostali stopniowo zasymilowani, począwszy od końca VII stulecia przez plemiona słowiańskie na Półwyspie Bałkańskim. Udział w etnogenetycznych procesach brały także plemiona trackie, których według źródeł historycznych, zostało niewiele na ziemiach bułgarskich. Słowiańskiemu elementowi etniczemu nadaje się dominującą rolę w rozwoju kultury i języka kształtującego w następnych stuleciach naród bułgarski, podczas gdy posiadający mniejszą masę demograficzną Protobułgarzy oddali pierwszych przywódców (kanów), nazwę i organizację nowemu państwu. Biorąc pod uwagę samych Protobułgarów⁴, ich pochodzenie do dziś jest przedmiotem kilku kontrowersyjnych hipotez. Po rozpadzie komunizmu więcej zwolenników przybiera hipotezę o irańskim pochodzeniu Bułgarów, próbując konkurować z uznawaną za najbardziej prawdopodobną teorią tursko-ałtajską. Decydującym czynnikiem na rzecz postępującej konsolidacji ludów pogańskich (Bułgarzy, Słowianie i Tracy) okazało się przejście chrześcijaństwa z Bizancjum przez cesarza Borysa (...-907) w roku 865. Ten akt tłumaczony jest jako składnik szerszej strategii politycznej bułgarskich przywódców skierowanej ku wzmocnieniu stosunków międzypaństwowych z potężnym południowym sąsiadem.

Według schematu serbskiego geografa Jovana Cvijicia (1865-1927), Bułgarzy należą do „wschodniobałkańskiego typu” Słowian Południowych. W tej wschodniej części Bałkanów spotykały się różne cywilizacje i rywalizowały ze sobą imperia, wędrowały, współistniały i znikwały ze sceny historycznej kultury wielu narodów i plemion. Na przestrzeni dziejów najbardziej istotny dla rozwoju kultury materialnej i duchowej jest wpływ przymusowego lub dobrowolnego kontaktu z Grekami, Słowianami Południowymi, Turkami, Rumunami i innymi narodami, z którymi Bułgarzy żyli obok siebie i wciąż są skazani na sąsiedzkie życie. Bułgarska kultura kształtowała się pod wpływami ze strony Bizancjum, świata arabsko-islamskiego, Rosji imperialnej. W wyniku opóźnionego tempa, konsekwencji feudalnego i konserwatywnego porządku Imperium Osmańskiego, do ziem bułgarskich dotarł świecki i racjonalistyczny światopogląd Europy Zachodniej. Jego postawy zaczęto „zasadzać” na gruncie ludowym dopiero w XIX stuleciu w trakcie rozpadu zamkniętego i cywilizacyjnie zacofanego społeczeństwa osmańskiego. Przypomnijmy, przykładowo, iż pierwsza wyższa szkoła na terenie współczesnej Bułgarii została utworzona w Sofii dopiero po wyzwoleniu w 1888 roku. W trakcie 45-letniego istnienia systemu socjalistycznego uformowały się wartości społeczno-ekonomiczne i mentalne, charakteryzujące *homo sovieticus* z jego nastawieniem paternalistycznym i ateistycznym, co głęboko objęło wszystkie warstwy życia społecznego. Z kolei współczesna świadomość cywilizacyjna – indywidualna i zbiorowa, w tym normy zachowania, wartości moralne i estetyczne młodych generacji Bułgarów, kształtują się pod wpływem

.....

⁴ Z pojęcia „Protobułgarzy” korzysta się we współczesnej nauce w celu odróżnienia pochodzących z Azji starożytnych Bułgarów od współczesnego narodu bułgarskiego uformowanego na Półwyspie Bałkańskim w wyniku konsolidacji ze Słowianami i Trakami.

modelów atrakcyjnej i łatwej do akceptacji i naśladowania zachodniej (głównie amerykańskiej) kultury masowej.

ZARYS KONCEPCJI CYWILIZACYJNEJ TOŻSAMOŚCI BUŁGARÓW

Do własnej cywilizacyjnej tożsamości Bułgarzy podchodzą przez pryzmat swojej kultury narodowej, postawionej w szerszym kontekście kulturowym i geograficznym. W dyskusjach nad tożsamością narodową wyłoniły się główne dylematy, rozszerzone i obecnie przeniesione na pole dyskursu cywilizacyjnego, skierowanego ku wyższej teoretycznej syntezie pojedynczych filarów kultury. Podkreślamy, że wszystkie omówione koncepcje w modelach i schematach naukowców (nie tylko z Bułgarii) uznawane są często za odrębne cywilizacje – prawosławna, słowiańska, bałkańska, europejska, a także i przejściowa prawosławno-słowiańska. Tłumaczona w ramach i kategoriach każdej z nich cywilizacyjna tożsamość Bułgarów, ignorująca przeplatanie obiektywnie istniejących elementów, byłaby niepełna i nie odpowiadałaby całości drogi geohistorycznej i jej treści. Dlatego zarysowano logikę formowania i współczesny stan każdego z wymienionych paradygmatów cywilizacyjnej odrębności.

KONCEPCJA TOŻSAMOŚCI PRAWOSŁAWNEJ

Wybór przywódcy Bułgarii, by przyjąć chrzest z Bizancjum, okazał się krokiem, który determinował trasy rozwoju duchowego i cywilizacyjnego Pierwszego Państwa Bułgarskiego. Odrębny Kościół bułgarski stworzono w 870 roku. W X wieku carstwo bułgarskie wyodrębniło się jako centrum rozprzestrzeniania się stworzonego przez Cyryla i Metodego alfabetu, głagolicy⁵, i dało warunki do działalności ich uczniów, wygnanych z Moraw przez niemieckie duchowieństwo. Zamiary Bułgarów wprowadzenia w liturgii Cerkwi języka słowiańskiego spotkały się z wrogością za strony greckiego i łacińskiego duchowieństwa, które uważało, że język ten nie jest stworzony ani przez Boga, ani przez aniołów, więc jest poza prawem. Natomiast zgodnie z ówczesnym dogmatem słowo Pana Boga może być przedstawiane tylko w trzech językach – iwrit, grecki i łaciński. Zwolennicy tych poglądów jednak nie zatrzymali wprowadzenia do Cerkwi zrozumiałego dla ludności języka słowiańskiego (słowiano-bułgarskiego)⁶.

W piśmiennictwie naukowym religia zalicza się do podstawowych elementów kulturowo-cywilizacyjnego składu narodów i często stanowi główne kryterium wyodrębniania ich ugrupowań. Nie bez powodu w niektórych koncepcjach cywilizacji lokalnych religia postrzegana jest nawet jako centralny komponent dający impuls kształtowania odrębnych cywilizacji. Bułgarzy nie są wyjątkiem od tej reguły. Wśród nich są głęboko zakorzenione idee o tożsamości prawosławnej, niezależnie od tego, że dzisiejsza Republika Bułgaria zamieszkała jest przez liczną grupę wyznawców islamu (około 12% ludności)⁷.

• • • • •

⁵ Na jej podstawie jeden z uczniów Cyryla i Metodego – Kliment (840-916), opracował pierwszy wariant alfabetu, zwanego dzisiaj cyrylicą. Kliment pracował na polecenie cara Symeona Wielkiego (864-927) w ówczesnej stolicy kraju, Presławie. Praktycznie są to dwa odmienne graficznie alfabety.

⁶ *История на българската църква (четива)*. Съст. К. Динков. Редакция „Духовно възраждане“, Враца 1954, s. 124.

⁷ Do tej grupy zalicza się ludność turecką, część Romów oraz Bułgarów muzułmanów, czy tzw. Pomaków zmuszonych w okresie osmańskim do przyjęcia islamu.

Wyznanie religii prawosławnej łączy Bułgarów z kilkunastoma innymi narodami Europy Wschodniej, Południowo-Wschodniej i Kaukazu. W czasie panowania osmańskiego, wiara prawosławna była głównym wyznacznikiem ludności bułgarskiej na terenie tego imperium. W jego strukturze społecznej dominowały dwie kategorie – muzułmanie i chrześcijanie. Z czasem Cerkiew stała się ośrodkiem wspierającym ruch niepodległościowy oraz centrum oświaty, rozprzestrzeniania języka, literatury (XVIII-XIX w.) i wzmocnienia świadomości narodowej. Przedstawiciele różnych prądów intelektualnych i społeczno-politycznych jednoczą się wokół tezy o wielkiej historycznej roli Kościoła w kształtowaniu kultury i świadomości narodowej i ich przetrwaniu w ciężkich czasach islamskiego panowania. Jak inne narody chrześcijańskie na Bałkanach, bułgarscy działacze Cerkwi zajmowali się sprawami daleko wykraczającymi poza jej funkcje religijne, w tym okazywanie pomocy dla rewolucjonistów i walczących w podziemiu przeciw Turkom „hajduków”. Poza granicami Bułgarii mało znana jest walka ludności bułgarskiej przeciwko dominacji Greków w organizacji Cerkwi i oświaty, którzy aż do roku 1870 zajmowali rządowe stanowiska w cerkwiach na bułgarskich ziemiach etnicznych. Odwieczne poczucie wyższości cywilizacyjnej Greków wobec Bułgarów i pozostałych narodów bałkańskich miało swoje przejawy w sprzeciwieniu się użyciu języka bułgarskiego w liturgiach kościelnych.

Po upadku komunizmu obserwuje się pewne odrodzenie prawosławia poprzez wzrost jego roli w kulturze i życiu publicznym. Budują się nowe kościoły, renowuje się te zaniebane w czasie komunizmu, a symbole chrześcijańskie takie jak krzyż lub ikony stają się obowiązkowym wystrojem wnętrza prawie każdego domu lub kancelarii biurowej. Należy jednak zaznaczyć, że poza sferą deklaratywną wartości chrześcijańsko-prawosławne powracają zbyt wolno w głębokich płaszczyznach świadomości i w zachowaniu zarówno młodych, jak i starszych pokoleń. Generalnie ich znaczenie we współczesnym życiu większości Bułgarów jest symboliczne. Mimo to element prawosławny zachowuje czołowe miejsce wśród wyznaczników tożsamościowych Bułgarów i tworzenia wspólnoty cywilizacyjnej, do której naród należy. Na tej podstawie wyznawcy katolicyzmu, protestantyzmu, islamu, judaizmu odbierani są jako osoby należące do odmiennych kultur i cywilizacji. Podobny stosunek charakterystyczny jest również dla wielu osób, których wychowanie rodzinne skierowało ich wartości w światopoglądowych matrycach ateizmu i którzy w życiu społecznym utrzymują spory dystans wobec religii i Kościoła Prawosławnego.

Koncepcja odrębnej „cywilizacji prawosławnej”, a również „słowiańsko-prawosławnej”, jest rozpowszechniona i ma szerokie ideowe podłoże zarówno w Bułgarii, jak i w innych krajach (Serbia, Ukraina, Rosja, Białoruś). S. Huntington również postawił współczesną Bułgarię w tym kręgu cywilizacyjnym. Zgodnie z jego główną tezą, narody i państwa należące do tej samej kultury i cywilizacji będą dążyć do zakładania wspólnych ugrupowań polityczno-państwowych na arenie międzynarodowej⁸. Linia oddzielająca zachodnie chrześcijaństwo od narodów prawosławnych to „najwyraźniejsza granica w Europie”. W przypadku Bułgarii te idee nie zgadzają się ze współczesną geopolityczną dynamiką kraju. Mamy wiele przykładów mówiących, że dzisiaj prawosławna tożsamość nie jest decydującym oznaczniakiem w zachowaniu i w pozycjach państwa na arenie międzynarodowej, w poszukiwaniu sojuszników lub w identyfikacji „wrogów”.

.....

⁸ Хънтингтън С. *Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред*. Обсидиан, София 2000, s. 20.

KONCEPCJA TOŻSAMOŚCI SŁOWIAŃSKIEJ

Jeden z fundamentalnych elementów wspólnot etniczno-kulturowych – język, łączy Bułgarów z pozostałymi narodami należącymi do słowiańskiej grupy lingwistycznej. W trakcie historii narody te zostały podzielone pod względem religijnym, mentalno-psychologicznym i geopolitycznym. W stosunku do prawosławno-centryzmu, dzięki któremu w postępujący sposób zaliczono różnice etniczne w Pierwszym Państwie Bułgarskim, koncepcja tożsamości słowiańskiej pojawia się w późnym okresie historycznym. Oprócz tego obejmuje inny zasięg terytorialny i ma inną konfigurację kulturowo-geograficzną. Jedyną wspólną cechą jest przynależność jednej i drugiej wspólnoty, a razem z nią i Bułgarów, do Wschodu Europy – niezależnie od tego, czy przymiotnikiem jest „Południowo-Wschodnia”, „Środkowo-Wschodnia” lub tylko „Wschodnia” Europa.

Koncepcja tożsamości i przynależności słowiańskiej wyłoniła się w epoce Bułgarskiego Odrodzenia, które stanowi część powszechnego odrodzenia ludów bałkańskich w XVIII-XIX wieku. Właśnie w tym okresie ukształtowały się korzenie współczesnej bułgarskiej nacji. Pod koniec 5-wiekowej niewoli osmańskiej znaczna część bułgarskich rewolucjonistów, publicystów, pisarzy uważała, że ku wyzwoleniu prowadziłaby jedynie współpraca z wielką słowiańską Rosją (kojarzoną z obrazem mitycznego „dziadka Iwana”). Z Rosją Bułgaria jest połączona poprzez język słowiański, alfabet cyrylicki i obrządek prawosławny. Do wzmocnienia wątku słowiańskiego w świadomości Bułgarów przyczyniła się napisana w 1762 roku przez ojca Pajsija Hilendarskiego (1722-1773) „Historia Słowianobułgarska”. Linia sławistyczna odegrała rolę instrumentu emancypacyjnego wobec Greków i hegemonistycznego w sferze kulturowej elinizmu, a również dodaje im siły i wiary w walkach o wyzwolenie od Turków.

Idee stworzenia wspólnego słowiańskiego państwa oraz ideologia panslawizmu miały swoich zwolenników w ruchach narodowych większości Słowian w Austro-Węgrzech oraz w Imperium Osmańskim. Mitologia słowianofiłska opierała się na etnolingwistycznej bliskości oraz na ideach o wspólnej przeszłości Słowian w starożytności. Od pierwszej połowy XIX w. slogany o słowiańskiej solidarności i „bractwie” przejawiają się w życiu politycznym i kulturowym ziem bułgarskich przede wszystkim w formie *rusofilstwa*. Po wyzwoleniu Bułgarii od panowania osmańskiego (1878 r.) do dnia dzisiejszego bułgarskie społeczeństwo zachowuje podział na dwie wielkie grupy – rusofiłską i rusofobską. Poważnym symbolicznym przykładem świadczącym o wpływie Rosji jest to, że przed wejściem do parlamentu bułgarskiego umieszczony jest imponujący pomnik Cesarza Wyzwoliciele Aleksandra II. W imię wdzięczności za pomoc w wyzwoleniu i dla pamięci o 200 tys. żołnierzy armii rosyjskiej poległych w Bułgarii zbudowano tu ponad 400 pomników i kościołów – bezprecedensowy przykład w jakimkolwiek innym kraju.

Romantyczny nurt słowianofiłski zdobył popularność i szeroko się rozprzestrzenił wśród ludności bułgarskiej na przełomie XIX i XX wieku. Natomiast Bułgarzy weszli do historii jako jedyny naród południowsłowiański, którego inteligencja i elita polityczna nie zaakceptowała głęboko ideologii *jugosłowiańskiej*. Wyjątek stanowi propaganda bułgarskiej partii komunistycznej z połowy XX wieku, której działacze połączyli zasady socjalistycznego internacjonalizmu z ideami o południowsłowiańskim zjednoczeniu. W trakcie i po zakończeniu drugiej wojny światowej działano na rzecz utworzenia Bułgarsko-Jugosłowiańskiej federacji. Do głównych czynników niepowodzenia tego zamiaru przyczyniły się: bułgarsko-serbskie spory i pretensje wobec Macedonii, którą do dnia dzisiejszego bułgarska świadomość historyczna postrzega jako integralną

część własnej przestrzeni etnicznej i językowej oraz jako fundamentalny komponent swojej sakralnej geografii; zwycięska dla Bułgarii wojna z Serbią w 1885 roku; rywalizacja z zachodnim sąsiadem w drugiej wojnie bałkańskiej, pierwszej i drugiej wojnie światowej; polityka wykorzenienia kultury bułgarskiej w Macedonii, włączona do Królestwa Serbów, Chorwatów i Słowenów.

Na przeciwnym froncie intelektualnym są liberałowie, tradycyjnie wrogo nastawieni wobec Rosji i Serbii – zarówno w aspekcie geopolitycznym, jak i geokulturowym. W tym dyskursie propagandowym wyróżnić można również grupy, których wartości polegają na nie-słowiańskim pochodzeniu starożytnych Protobułgarów. Antysłowianofilskie przekonania (motywowane wyłącznie przez uczucia antyrosyjskie) w przestrzeni publicznej często przedstawia historyk Plamen Cwetkow, autor książki „Czy Bułgarzy są Słowianami?”. „My uczymy się swojej historii na podstawie rusofilskich, a to znaczy antybułgarskich poglądów” – twierdzi autor. Nie akceptuje on, aby w przyszłości dzień 3 marca pozostał świętem narodowym, argumentując, iż data ta jest „czymś sztucznym i realnie nic dobrego Bułgarom nie przyniosła”⁹. Cytowanego autora można zaliczyć do bezpośrednich spadkobierców antyrosyjskiej tradycji intelektualnej. W historii Bułgarii z końcem XIX a początkiem XX wieku zapisane zostały imiona znakomitych postaci o przekonaniach antyrosyjskich. Należą do nich: Zahari Stojanow (1850-1889), Georgi Rakowski (1821-1867), Krystiu Rakowski (1873-1941), Stefan Stambolow (1854-1895) i inni. W swoim dziele „Rosja na Wschodzie” socjalista Kr. Rakowski¹⁰, krytykuje strategię wschodnią carskiej Rosji. Według niego, jej polityka jest zaborcza i imperialna i nie kieruje się dobrymi uczuciami wobec chrześcijańskich narodów na Bałkanach, konkretnie wobec Bułgarów. Rakowski ogłasza, że nie ma nic przeciwko narodowi rosyjskiemu, a jedynie przeciwko imperialnej polityce Rosji¹¹.

Przekonania o słowiańskiej tożsamości Bułgarów i duchowej bliskości z innymi narodami słowiańskimi tradycyjnie są priorytetami w kręgach rusofilskich i lewicowych. W tych środowiskach wyznawane są również idee *c y w i l i z a c j i s ł o w i a ń s k o - p r a w o - s ł a w n e j*, filarami której są cyrylica, języki słowiańskie (wschodniej i południowej części Słowiańszczyzny) oraz religia prawosławna. Ze swoim kolektywizmem, prawosławie wyznaczyło drogę kulturowo-historyczną i duchową narodom słowiańsko-prawosławnym, odmienną w stosunku do filozofii katolickiego personalizmu oraz indywidualizmu – typowych dla Europy Zachodniej, do której historycznie należą również Słowianie zachodni i część południowych.

KONCEPCJA TOŻSAMOŚCI BAŁKAŃSKIEJ

W odróżnieniu od dwóch pierwszych, ta koncepcja zawiera w sobie nieco inne cechy. Jest bardziej heterogeniczna pod względem genezy i charakteru jej składników. W konsekwencji pomieszanie się komponentów geograficznych, historycznych, lingwistycznych, etnicznych, religijnych i politycznych wyłoniło różne wersje wspólnoty bałkańskiej.

Po rozpadzie Imperium Osmańskiego i rozwoju niezależnych państw narodów, należących geograficznie do Półwyspu Bałkańskiego, Bułgarów włączono do nowo po-

.....

⁹ Цветков, Пл. *Санстефанският мит. Про и анти*, 6-12, март, 9/2009. <http://pro-anti/archive/1247-articles-19-09/2156-01.htm/>

¹⁰ Krystiu (Christian) Rakowski (1873-1943), urodzony w bułgarskim mieście Kotel, był działaczem komunistycznym oraz pierwszym premierem porewolucyjnej Ukrainy (1919-1923).

¹¹ Więcej o przekonaniu do tej postaci: Раковски Г.С. *Преселение в Русия / Раковски Кр. Русия на изток*. ИК Стрелец. София 2004.

wstałej koncepcji tożsamości bałkańskiej. Zanim przejdziemy do określenia miejsca składnika bałkańskiego w bułgarskiej tradycji kulturowo-historycznej, przyjrzymy się różnym kontekstom i znaczeniom „bałkanizmu”. To dziedzictwo zostawiło ślady w architekturze mieszkalnej XVIII-XIX wieku, w planowaniu (a raczej w jego braku) urbanistycznym, w muzyce, w kuchni, w słownictwie. Maria Todorowa słusznie podkreśla, iż w wąskim rozumieniu, Bałkany pokrywają się z dziedzictwem osmańskim¹². W innym ujęciu, w stosunku do Europy, Bałkany nie stanowią jej przeciwstawności, a raczej są zmniejszonym i zgęszczonym jej modelem w węższej przestrzeni¹³. Cytowane uwagi Swetlozara Igo-wa nawiązują do szeroko pojętej definicji Bałkanów – obszar konwergencji światów (cywilizacji) prawosławnej, katolickiej i islamskiej. W jednym z wąskich modeli wspólnoty bałkańskiej przedstawiona jest ona pod kątem „mini-bałkańskiej cywilizacji prawosławnej”. Przez długi okres historyczny odczuwano wpływy okazywane przez kulturę i organizację społeczno-polityczną świata islamskiego, przeniesione na te ziemie przez osmańskich Turków. Według J. Cvijicia w konsekwencji przeobrażeń historycznych, po długiej osmańskiej niewoli, średniowieczna cywilizacja bizantyjska, obejmująca narody prawosławne, przekształciła się w bałkańską. Zdaniem Cvijicia, Półwysep Bałkański nie powinien się identyfikować z Bliskim Wschodem i na tym tle – nie postrzega on Bałkanów jako części Orientu¹⁴.

W drugiej połowie XIX wieku narodziła się idea stworzenia Konfederacji mieszkających na Półwyspie Bałkańskim chrześcijańskich narodów. Takie ugrupowanie geopolityczne mogłoby się przeciwstawić w aspekcie ekonomicznym i wojskowym resztkom Imperium Osmańskiego, nie licząc na pomoc zmieniających swoje interesy mocarstw europejskich. Jednak nigdy nie udało się urzeczywistnić tej idei. Przestrzeń Europy Południowo-Wschodniej ustąpiła miejsca „bałkanizacji” – procesowi tworzenia suwerennych narodowych państw po upadku Państwa Osmańskiego. Między nimi ukształtowały się skomplikowane stosunki z powodu wzajemnych pretensji terytorialnych o podziale dziedzictwa tego imperium.

Dla intelektualistów bułgarskich, miłośników wartości europejskich, sam pomysł odwołania się do bałkańskiej tradycji kulturowej to wstyd i powód do odrzucenia wszystkiego, co ich łączy z sąsiadami, przede wszystkim z tradycjami osmańskimi. Z tego powodu negatywne nastawienie wobec „bałkańskiej niszy kulturowej” istnieje również w przekonanej o swojej wyjątkowości Grecji. Z przyczyny swojej wymarzonej przynależności do kultury łacińskiej z pewnym dystansem wobec Bałkanów dzisiaj odnosi się Rumunia. Obecnie do bałkańskiej wspólnoty kulturowo-cywilizacyjnej zalicza się Grecję, Bułgarię, Turcję, Rumunię, Serbię, Macedonię, Bośnię i Hercegowinę, Albanię i Czarnogórę, a rzadziej Chorwację i Słowenię, przede wszystkim z uwzględnieniem ich udziału w pierwszej i drugiej Jugosławii. Jednak nie powinno się zapominać, że części obu krajów należą w aspekcie przyrodniczo-geograficznym do Półwyspu Bałkańskiego.

Góry Bałkan (Stara planina) sięgają przez sam środek państwa (z granicą serbską na zachodzie aż do Morza Czarnego na wschodzie) i na podstawie geografii Bułgaria została określona przez geografa Iwana Batakliewa (1891-1973) „najbardziej bałkańskim państwem”. Jednak musimy brać pod uwagę, iż w bułgarskich tradycjach słowo „Bałkan” posiada nieco inną konotację aniżeli w opracowaniach zachodnich politologów

.....

¹² Todorova M. *Balkany wyobrażone*. Wyd. Czarne, 2008.

¹³ Игов С. *Европейските контексти на българската култура*. Европа 2001, 6/2002, s. 54.

¹⁴ Цвијић Ј. *Балканско полуострво*. Треће издање. Јован Цвијић, сабрана дела, књ. 2. Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства. Београд 2000, s. 116.

i historyków. „Bałkan” to pojęcie określające blisko położone góry o pięknych krajobrazach z szerokimi możliwościami odpoczynku i rekreacji. W retrospektywie historycznej, góry te były miejscem ukrycia się hajduków i rewolucjonistów, walczących w podziemiu przeciwko władzom osmańskim. W „Bałkanie” toczyło się sporo powstań i bitew skierowanych przeciw obcemu ujarzmielowi, a metafora o „Bałkanie” jest nieodłącznym komponentem opowieści najbardziej znanych prac narodowej literatury¹⁵.

KONCEPCJA TOŻSAMOŚCI EUROPEJSKIEJ

Idee tożsamości europejskiej są obecne w ogólnonarodowej świadomości, w ideach i działaniach bułgarskich intelektualistów i polityków z dawnych czasów. W klasycznym rozumieniu „europejskość” budowana jest w opozycji i jako antidotum wobec wszystkiego, co „bałkańskie”, odbieranego jako symbol zacofania, prowincjalizmu, opóźnionej modernizacji, nacjonalizmu, braku zaufania i nienawiści do sąsiadów. Jednak musimy wziąć pod uwagę, iż wszystkie „bałkańskie” ideologie oraz polityczne i kulturowe nurty z XIX i XX wieku – zwraca uwagę S. Igow – są importowane z Zachodu Europy. Do nich należą i idee o nacji-państwie, narodowo-romantycznych ideologiach, lewicowych i prawicowych teorii i praktyk. „Jeżeli Bałkany czasami wyglądają jak koszmar w oczach Europy, to polega to na tym, że ona przypomina swoją własną wypchaną historię i kulturę. Uważając, że w Bałkanach rozpoznaje inność, Europa faktycznie spostrzega Bałkany poprzez własną tożsamość...”¹⁶ V. Prodanov podkreśla, że w oczach wszystkich narodów bałkańskich „europejskość to symbolicznie, ekonomicznie i kulturowo wymarzona tożsamość..., która wskazuje, że nowoczesny rozwój kapitalistyczny i związane z nim instytucje, technologie, wartości, ideologie wyłaniają się najpierw w Europie Zachodniej skąd rozprzestrzeniają się na inne obszary, w tym na teren Imperium Osmańskiego, przywróconego w peryferii światowego systemu kapitalistycznego”¹⁷.

Ze względu na brak jednolitego sformułowania pojęcia „europejskość”, we współczesnym społeczeństwie bułgarskim jest ono kojarzone i interpretowane w następujących wymiarach: geograficznym, kulturowym, ekonomicznym i politycznym. Pierwszy i najmocniejszy argument przynależności do Europy wiąże się z geografią. Państwo bułgarskie i bułgarskie terytorium etniczne są europejskie względem lokalizacji geograficznej na kontynencie Europy. W peryferyjnym dziś kącie południowo-wschodnim, poosmańskim i pokomunistycznym, ale jednak w Europie. W aspekcie kulturowym i historycznym, Europa tłumaczona jest dzisiaj jako „rodzina narodów chrześcijańskich”. Niezależnie od tego dyskursu, bułgarskie państwo jak i wiele innych krajów członkowskich UE zamieszkują liczne grupy wyznania muzułmańskiego i innych nie-chrześcijańskich religii. Pomimo wysiłków ekumenicznych, podział między chrześcijaństwem wschodnim a zachodnim, który na przestrzeni dziejów doprowadził do wyraźnych różnic mentalnych i świadomościowych, obserwowany jest również na początku XXI wieku. W dyskursie ekonomicznym Europę postrzega się przez pryzmat charakterystycznych dla UE cech:

.....

¹⁵ Trafnie rozpatrzyła tę specyfikę G. Szwa-Gylybowa (2007), która zaproponowała polskim czytelnikom „spojrzenie na Bałkany z zupełnie innej perspektywy”. Przedstawiła problem konstruowania Bałkanu jako „wynalezioną” przestrzeni narodowej Bułgarów oraz jako nieodłącznego elementu ich uniwersum symbolicznego. Szwa-Gylybowa G. *Bałkan – „wynaleziona” przestrzeń narodu Bułgarów*, „Slavia Meridionalis”, 7/2007.

¹⁶ Игов С. *Европейските контексти на българската култура*. Европа 2001, 6/2002, s. 54.

¹⁷ *Национално, балканско, европейско – конвергентност и дивергентност*. Отг. ред. Васил Проданов. Институт за философски изследвания, БАН, София 2008, s. 12.

wspólny wolny rynek, wolny ruch dóbr, kapitałów, usług i siły roboczej. W przedstawieniu Bułgarów „europejskie życie” to raczej wymarzona niż doświadczona kategoria, nawiązująca do wolności i odpowiedzialności obywatelskiej, do wysokiego standardu życia, materialnego dobrobytu i socjalnego bezpieczeństwa. W przeciwieństwie do nich, życie Bułgarów cechuje się socjalną niepewnością, niskim poziomem zarobków i niskimi rentami. Właśnie sytuacja społeczno-ekonomiczna kraju daje powody do niepewności wobec „tożsamości europejskiej” i własnej przynależności do Europy/UE. Jednocześnie bez żadnej wątpliwości akceptacja kraju w Unii Europejskiej jest dużym sukcesem historycznym, jakie społeczeństwo bułgarskie osiągnęło według swojego świadomego wyboru. Wejście do UE uważane jest za historyczną szansę politycznej, gospodarczej, społecznej oraz technologicznej modernizacji kraju. W aspekcie politycznym Bułgarzy najczęściej postrzegają „Europę” jako synonim Unii Europejskiej – świadomy i demokratyczny sojusz polityczno-państwowy wolnych europejskich narodów. „Po drugiej wojnie światowej i szczególnie od lat siedemdziesiątych XX wieku pojęcie «europejskości» zaczęto utożsamiać z integracją europejską”¹⁸. Zdaniem belgijskiego profesora Raymonda Detreza, rozwój UE kierowany jest przede wszystkim interesami ekonomicznymi: „Ostatnie słowo w kwestii, dokąd dotrze tożsamość europejska, zależy nie od opinii różnych myślicieli idei europejskiej, ale od polityków i eurokratów, przede wszystkim menadżerów, akcjonariuszy i bankierów”¹⁹.

W społeczeństwie bułgarskim również krążą sceptyczne tezy, według których pod względem kulturowo-historycznym nie istnieje jednolita „europejska przestrzeń cywilizacyjna”. Dzieje i kultura Zachodu i Wschodu europejskiego kontynentu są odmienne i przeciwne. Każdy z tych dwóch obszarów rozwija się na zasadach swojej logiki dziejowej, ma własny sens, treść, trwałe duchowe i społeczne wartości. Oprócz tego narody i państwa europejskie są rzeczywistością historyczną. Ich współczesne kultury i świadomość narodowa są na tyle homogeniczne, że mało kto chce, żeby te różnice pewnego dnia zostały przełamane i zaliczone do jednej całości. Jednak podobne nastawienia, mające swoje korzenie w koncepcji prawosławnej i słowiańskiej, nie są powodem do odcinania się od europejskiego projektu politycznego, gospodarczego i cywilizacyjnego. Pod tym względem w społeczeństwie bułgarskim panuje pełna jednogłośnieść między podstawowymi ugrupowaniami społeczno-politycznymi. Bułgarska świadomość przynależności do Europy nie powoduje wyrzekania się własnych fundamentalnych wartości kulturowych, jakimi są cyrylica i prawosławie (geograficzne i kulturowo, niewątpliwie zjawiska europejskie). Zatem pozycjonowanie wobec współczesnej wspólnoty europejskiej tłumaczy się poprzez popularny koncept „jedność w różnorodności”.

Typowe dla kontekstu bałkańskiego pozostają niektóre wątpliwości w sprawie własnej przynależności do rodziny narodów europejskich – jedna z nich jest polityczno-gospodarcza, zaś druga – kulturowo-historyczna. Zniechęceni poprzez ograniczone sukcesy w reformowaniu gospodarki, podwyższaniu standardu życia, w walce z korupcją oraz w postrzeganiu prawa (między innymi nieobce każdemu z państw postsocjalistycznych, i nie tylko), Bułgarzy znów widzą rolę swojego państwa jako „wiecznie doganiającego” Zachód. W aspekcie wąsko cywilizacyjnym często spotykane są tezy antagonizujące europejską przestrzeń kulturową. Na przykład Europa i idea europejska przeciwstawiane są słowiaństwu prawosławnemu, do którego Bułgaria historycznie należy

.....

¹⁸ *Национално, балканско, европейско...* Ibidem, s. 13.

¹⁹ Дитре Р. *Европейският козел отпущения*. Култура, 28/2000.

i które niezbyt dokładnie niektórzy analitycy ograniczają z rosyjskiego autorytaryzmu, kulturowego konserwatyzmu i izolacjonizmu. Wielu zachodnich politologów i socjologów uważa, że ze swoim kolektywizmem te tradycje kulturowe są „niezdolne” do pełnej akceptacji liberalnych idei i do stosowania prawa osobowości nad prawem wspólnoty w funkcjonowaniu społeczeństwa. W Bułgarii jak i w pozostałych państwach prawosławnych, na przykład w Grecji, pojęcia „Europy” nie identyfikuje się ze światem romańsko-germańskim oraz z chrześcijaństwem zachodnim.

Osiągnięcia narodów europejskich na polu literatury, muzyki, kina, nauki ukazują istotny wpływ na rozwój kultury bułgarskiej w ostatnich 130 latach. Jednak Bułgarzy wielokrotnie już zademonstrowali wrażliwość wobec niektórych zewnętrznych wpływów próbujących zasugerować zmiany w ich fundamentalnych wartościach i symbolach. Przykładów można wyliczyć wiele, ale ograniczymy się tylko do dwóch. Społeczeństwo i szereg instytucji akademickich, kulturowych, a nawet i rządowych, przez długi okres stawiało opór wymaganiom (na pozór drobiazgowym) Brukseli, by w języku bułgarskim wspólną walutę zapisywać nie jako „evro”, ale obce Bułgarom „euro”. Głośną emocjonalną krytykę bułgarskie media skierowały wobec austriackiego sławisty i bułgarysty Oto Kronsztajnera, doktora honoris causa Uniwersytetu w Wielkim Tarnowie „Św. Św. Cyryl i Metody”. Nie do zaakceptowania okazały się jego propozycje ograniczenia korzystania z cyrylicy i wprowadzenia w pisemnej formie języka bułgarskiego łacinki (samą cyrylicę nazwał on „czcionką rosyjsko-komunistyczną”)²⁰. W konsekwencji całego zamieszania profesor Kronsztajner rzekł się oficjalnie honorowego tytułu, a Uniwersytet w Wielkim Tarnowie również oficjalnie zrezygnował z nadanej nominacji.

POSTSOCJALISTYCZNA KONCEPCJA „WYBORU CYWILIZACYJNEGO”

Najmłodsze pod względem chronologicznym są idee przynależności Republiki Bułgarii do świata euroatlantyckiego, proponowane od połowy lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia przez prawicowych i prozachodnich polityków. Przejawiają się w starym syndromie geopolitycznego wahania i lojalności wobec nowego „Wielkiego brata”, cyklicznie powtarzającym się w najnowszej historii bułgarskiej. Dla potrzeb argumentacji nowego geopolitycznego odniesienia państwa dotychczasowa przynależność do Bloku Wschodniego musiała być na bieżąco wykorzeniona z tożsamości ponadnarodowej i dopasowana do aktualnych międzynarodowych uwarunkowań. Na to zwraca uwagę znawca psychologii narodowej Marko Semow (1939-2007): dzisiaj Stany Zjednoczone stały się Mekką i Medyną dla bułgarskiego polityka. Wcześniej „wybiegał” on wciąż w kierunku Moskwy, obecnie robi to samo w stosunku do USA²¹.

Na gruncie geopolitycznym została stworzona radykalna koncepcja, stawiająca Bułgarów przed niezbędnym „wyboiem cywilizacyjnym” – między „demokratycznym i bogatym” euroatlantyckim Zachodem a „konserwatywną i totalitarną” eurazjatycką Rosją. Od tego wyboru zależy wolna przyszłość, dobrobyt i bezpieczeństwo narodu. Od roku 1997 polityka zagraniczna kraju kopiowała priorytety zachodnich mocarstw w celu rozwiązania gorących problemów międzynarodowych. Dawna ideologia o słowiańskim i prawosławnym „bractwie” została zapomniana. Ustępując miejsca chłodnemu

.....

²⁰ Ганчев, Г. *Православие и славянская письменность – основа возникновения и развития славянской православной цивилизации*. Религии в Европа и бъдещето на православие, София 2006, s. 21.

²¹ Семов М. *Добродетелите на българина. Какви ще влезем в новото хилядолетие*. ТАНГРА ТанНакРа, София 1999, s. 39.

pragmatyzmowi, rząd bułgarski poparł interwencję NATO w Jugosławii wiosną 1999 roku. Pozycja ta najdokładniej ilustruje ówczesny polityczny slogan „NATO – tak, Milošević – nie”, podczas gdy znaczna część społeczeństwa stanowczo sprzeciwiła się korzystaniu z militarnych środków, tym bardziej że zdarzenia te odbywały się przy samej zachodniej granicy kraju. Jeszcze w czasie konfliktów w Jugosławii (1991-1995) elita polityczna również zajmowała antyserbskie pozycje. Natomiast po ukończeniu zimnej wojny, tradycyjny wróg i zaborca historyczny – Turcja powróciła do roli jednego z najważniejszych partnerów geopolitycznych i geoeconomicznych Bułgarii. Dwustronne stosunki z Ankarą przynajmniej w ostatnich 10-15 latach cechują się pozytywnym i otwartym dialogiem, jak nigdy w dotychczasowej historii. Oba kraje łączy również partnerstwo w NATO.

Geopolityczne i geoeconomiczne włączenie Bułgarii do struktur euroatlantyckich nasyca jedno ważne pytanie, na które nie tylko naukowcy bułgarscy będą szukać zadowalających rozwiązań: czy istnieje pokrewieństwo między tożsamością cywilizacyjno-kulturową a zmiennym i koniunkturalnym interesem geopolitycznym państwa? Jeżeli tak, czy oznacza to, że po wstąpieniu do NATO i UE naród stał się bliższy kulturowo i mentalnie wobec Francuzów, Hiszpanów lub Anglików i jednocześnie – mniej pokrewny wobec serbskich sąsiadów – mówiących podobnym językiem, korzystających z cyrylicy i wyznających tę samą religię co Bułgarzy? Oczywiście, pytanie to ma charakter retoryczny. Jednak w założeniach koncepcji o „zderzeniu cywilizacji” Huntingtona poczucie kulturowej wspólnoty miało doprowadzić do integracji państw i narodów w ugrupowaniach polityczno-państwowych. Zgodnie z mapą cywilizacyjnego podziału Europy Huntingtona, Bułgaria należy do cywilizacji słowiańsko-prawosławnej, która jest odmienna od zachodniej, a jej patronem i centrum jest Rosja. Natomiast współczesne położenie geopolityczne, zgodnie z którym Bułgaria należy do kręgu euroatlantyckiego i jej polityka jest przeciwna strategii i pozycji wielu krajów prawosławnych, świadczy o słabych punktach tej koncepcji.

PODSUMOWANIE

Ze swoich historycznych tradycji Bułgarzy odziedziczyli kilka przeplatających się kulturowych makroelementów, na których opiera się tożsamość narodowa – (proto)bułgarski, słowiański, prawosławny, bałkański, europejski. Rozpatrywany osobno, każdy z nich służy do formułowania ram, w których opisuje się tożsamość współczesnych Bułgarów oraz ich bliskość kulturową z innymi narodami w Europie. Niektóre z tych elementów są mocnymi centrami duchowej konsolidacji i wokół nich kształtują się własne kręgi kulturowo-cywilizacyjne. Na tej podstawie naród bułgarski wchodzi w różne konfiguracje przestrzenne i kulturowo-historyczne. Między nimi istnieje pewna hierarchia, która we współczesnym otwartym społeczeństwie jest przede wszystkim zależna od wartości i samookreślenia każdej osoby²². Z drugiej strony, przeplatanie się na terytorium bułgarskim tych elementów kulturowych, pozwala niektórym badaczom mówić o przejściowych tożsamościowych konstrukcjach, takich jak bułgarsko-słowiańska, słowiańsko-prawosławna,

• • • • •

²² Podobne interpretacje współczesnych wspólnot cywilizacyjnych podziela wielu autorów. S. Huntington zaznacza, że „Cywilizacje nie cechują się wyraźnymi granicami, nie mają dokładnego początku ani końca. Pojedyncze osoby mogą redefiniować swoją tożsamość i często to robią w wyniku czego treść i formy cywilizacji zmieniają się z biegiem czasu”. Хънтингтън С. *Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред*. Обсидиан, София 2000, s. 53.

bałkańsko-słowiańska, bałkańsko-europejska. Formułowania tożsamości wahają się pomiędzy obrazami sławnej politycznej i kulturowej przeszłości Pierwszego i Drugiego Państwa Bułgarskiego, w średniowieczu, a kompleksem cywilizacyjnego opóźnienia wobec środkowych i zachodnich obszarów kontynentu, które mają miejsce od XV wieku.

Bogate dziedzictwo kulturowo-historyczne daje powody do utożsamiania się z różnymi jednostkami ponadnarodowymi, ale jednak odmienne tradycje da się w pewnym stopniu połączyć i dopełnić, nie wyrzekając się burzliwej drogi historycznej i miejsca w geografii kulturowej Europy. Prawosławie, język słowiański i idee bliskości ze słowiańskimi narodami (przede wszystkim w kręgu prawosławnym) są niewątpliwie filarami XIX-wiecznego odrodzenia narodowego i podstawą tożsamości współczesnych Bułgarów. Z drugiej strony, wspólne dziedzictwo kulturowo-historyczne i bliskość w zachowaniu społecznym, mentalności, w folklorze i architekturze, kuchni i w bycie, łączy Bułgarów z narodami bałkańskimi. Prawdziwa przynależność, terytorialne i kulturowe utożsamienie się z Europą istnieje i będzie istnieć w świadomości współczesnych Bułgarów.

Po wejściu kraju do UE debata nad przedstawionymi w artykule problemami staje się intensywniejsza. Jesteśmy przekonani, iż Bułgarzy jeszcze długo będą się wahać między kilkoma przeplatającymi się centrami swojego cywilizacyjnego odniesienia, nie tylko w wąskim kulturowym aspekcie, ale również gospodarczo-politycznym. Według niektórych autorów ta ambiwalentność powoduje pewne kłopoty i staje się przeszkodą na drodze ku stanowczym określeniom zbiorowej tożsamości i miejsca Bułgarów we współczesnym zglobalizowanym świecie. Jednak my oceniamy to raczej jako bogactwo bułgarskiego kodu kulturowo-genetycznego stanowiącego szerokie pole dla cywilizacyjnej identyfikacji elity i szerokich narodowych mas. I niewątpliwie temat ten jeszcze przez długi czas będzie inspirował do przyszłych naukowych badań i dyskusji.

BIBLIOGRAFIA

- Ганчев, Г. *Православие и славянска писменност – основа възникновения и раз-
вития славянска православна цивилизация*. Религии в Европа и бъдещето на
православието. София 2006.
- Дитре Р. *Европейският козел отпущения*. Култура, 28/2000.
- Загоров О. *Глобализация на идентичността*. Понеделник, 1-2/2006.
- Игов С. *Европейските контексти на българската култура*. Европа 2001, 6/2002.
- История на българската църква (четива)*. Съст. К. Динков. Редакция „Духовно въз-
зраждане“, Враца 1954.
- Раковски Г.С. *Преселение в Русия / Раковски Кр. Русия на изток*. ИК Стрелец.София
2004.
- Национално, балканско, европейско – конвергентност и дивергентност*. Отг. ред.
Васил Проданов. Институт за философски изследвания, БАН, София 2008.
- Нойбауер Д. *Наративи и ментални карти, формиращи балканската идентичност*.
Литературен вестник, 38/2002.
- Семов М. *Добродетелите на българина. Какви ще влезем в новото хилядолетие*.
ТАНГРА ТанНакРа, София 1999.
- Хънтингтън С. *Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред*.
Обсидиан, София 2000.

Цветков, Пл. *Санстефанският мит. Про и анти*, 6-12, март, 9/2009.

Szwat-Gyłybowa G. *Bałkan – „wynaleziona” przestrzeń narodowa Bułgarów*. „Slavia Meridionalis”, 7 / 2007.

Todorova M. *Bałkany wyobrażone*. Wyd. Czarne, 2008.

*THE CIVILISATIONAL IDENTITY OF THE BULGARIANS:
TRADITIONAL AND CONTEMPORARY DILEMMAS*

Summary

The article deals with the civilisational identity of the Bulgarian people, and the place of the Bulgarians on the civilisation map of Europe. The main problem here is the nature of their civilisational identity: they do not have precise geographical coordinates but they are the result of subjective human perception. In addition, the issue of civilisational identity is a matter of political propaganda.

From their historical traditions, the Bulgarians inherited several macro cultural elements, (proto)Bulgarian, Slavonic, Orthodox, Balkanic and European. Considered separately, each of them can form the base required to construct a framework of contemporary Bulgarian identity and its cultural relationship with other nations in Europe. Some of these elements form strong spiritual foci around which are formed their own cultural and civilisational circles. On this basis, the Bulgarian nation enters into various spatial and cultural-historical configurations. Among them, there is a hierarchy, which in today's open society primarily depends on the value and self-determination of each person. On the other hand, the interwoven cultural elements on the Bulgarian territory enable some researchers to talk about transitional identity structures – Bulgarian-Slavic, Slavic-Orthodox, Balkan-Slavic, Balkan-European and others.

The author also investigates the geopolitical concept of the "civilisational choice," which is supposed to determine the place of Bulgaria and the Bulgarians in Europe and in the world: is it in the West Euro-Atlantic sphere or in Eurasia?

Keywords: Bulgarians, Slavs, civilization, national identity